

ЈОВАНА ШАЉИЋ*
ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ БЕОГРАД

СИМБОЛИ ОСМАНСКОГ ДОБА: ЈАТАГАН

У раду је с историјског и етнолошког аспекта приказана једна врста хладног оружја – дугог ножа оријенталног порекла познатог под називом јатаган. Ово изворно турско оружје било је у употреби од 16. до 19. века на свим подручјима на којима се простирало Османско царство чиме је постало једним од његових упечатљивих материјалних симбола. Данас припада музеолошкој категорији предмета.

Кључне речи: Османско царство, оружје, јатаган, симбол.

Османско царство, једно од највећих које је човек створио током своје бурне историје, простирало се на три верски и културолошки различита континента и окупљало, под својим турбаном, бројне народе у својствену цивилизацију развијану дуже од шест векова. Иако већини ових народа војно, политички и административно наметнута, османска цивилизација је садржала елементе материјалне културе који су временом мање или више прихватани, прилагођавани, локално обликовани и бојени, да би се на крају често задржали у исхрани, одећи, предметима и оруђу, начину становања и архитектури, као трајни симболи и подсетници на једно време и једну културу. Једна од слика таквих симбола која ће нам се указати на сам помен Османског царства јесте она закривљеног, кратког мача или дугачког ножа, најчешће украшеног богатом оријенталном орнаментиком, позлатом, рубинима и другим драгим камењем, познатог под називом – јатаган. Ова врста сечива користила се у Османском царству готово четири века, од прве половине 16. па све до краја 19, у неизмењеном облику, и постала је његов доминантан

* jovanasaljic@yahoo.co.uk

материјални симбол који се проширио на све народе који су се нашли под османским утицајем.

Историјат и порекло имена

Када се јатаган појавио на историјској сцени, не може се са сигурношћу утврдити. Конкавни, издубљени облик сечива који поседује већина јатагана није непознат у историји људске цивилизације и појављивао се на различитим типовима оштрица још од најранијих времена. Од Индије, преко Персије, Старе Грчке, па све до Иберијског полуострва, посредством ратова, трговине и других облика људске интеракције, оружје сличне форме и изгледа јављало се код различитих народа, сваки пут добијајући неко локално обележје.¹

Оно што, пак, јатаган разликује од других типова сечива сличног облика и намене јесте карактеристична дршка коју красе тзв. „уши”. Иако се сличне „уши”, срећу на неким типовима ножева из бронзаног доба, пре свега на подручју Ирана у периоду 3000–1000. године пре нове ере, у комбинацији са конкавном оштрицом, корицама и посебним стилем украшавања, уши су постале главна карактеристика јатагана који се због тога сматра изворним турским оружјем.

Појава јатагана као изворно турског оружја, не може се прецизно сместити у одређени временски период, нити географски простор.² Иако се могу срести подаци који његову појаву везују за 14. или чак 12. век, данас је опште прихваћен став да је први познати јатаган у историографији онај султана Сулејмана Величанственог из 1526/27. године тј. 933. године по Хиџри. Овај веома богато украшен јатаган дело је мајстора Ахмеда Текелија, и мада представља први познати примерак овог оружја, не може се, наравно, са сигурношћу тврдити да представља и први примерак уопште (Слика 1).

Ни порекло имена јатагана нам не открива много више од пуког нагађања времена његовог ступања на историјску сцену. Претпоставке о његовом називу се ослањају далеко више на различите приче и легенде, него на историјске изворе. По једној таквој легенди, имену је кумовао селџучки војсковођа Осман-бег, звани Јатаган-баба, који је тај назив добио након што је с лакоћом освојио (тур. *zaferi yata*

¹ Најпознатији примери су макаира у Старој Грчкој, затим шпанска фалката или египатски копеш. За све је карактеристичан конкавни, издубљени облик сечива.

² Наш познати оријенталиста Љубинка Рајковић је сматрала да јатаган свакако води порекло из Централне Азије, постојбине бројних турских народа. (Љ. Рајковић, *Збирка јатагана Војног музеја ЈНА*, Весник Војног музеја ЈНА, св. 1, Београд 1954, 107.

yata kazanmak) подручје данашњег Денизлија у Турској.³ Узевши га за свој посед, читавој регији, касаби у којој се настанио, као и оружју које је почео да израђује, дао је име Јатаган (тур. Yatağan), а као подсетник на легенду служи Јатаган-бабино турбе које се и данас овде налази.⁴ Без обзира на легендом обавијену причу, чињеница је да је ова област, заједно с њеним становницима, била једна од најпознатијих за израду ове врсте оружја које је представљало локални симбол и које се, у облику мањих ножева, производило све до средине 20. века. Према другој легенди, назив оружја потиче од имена узбечког племена Катаган⁵, међутим, најчешће се положај ношења јатагана у коме он, заденут за појас, практично „лежи” на струку,⁶ узима и као најмеродавнији за настанак његовог имена.

Оно што се поуздано зна је да је од појаве првог јатагана, оног султана Сулејмана I, ова врста оружја у Османском царству била у употреби све до друге половине 19. века, и то највише у јаничарском корпусу и морнарици. С обзиром на састав, порекло и улогу припадника јаничарских јединица, то је био и највероватнији разлог ширења популарности јатагана у читавом царству. Међутим, и поред тога што је први познати јатаган израђен у 16. веку, његова масовнија производња и употреба није забележена све до краја 18. столећа. Извори то најбоље потврђују. Примера ради, османски државник из прве половине 17. века Кочи-бег, при набрајању оружја које се чува у оружарницама и складиштима, уопште не помиње јатагане.⁷ Гроф Марсиљи, италијански научник који је учествовао у аустро-турским ратовима, при опису оружја из свог времена такође не наводи јатагане.⁸ Осим тога, међу поклонима и увезеним предметима из Турске у Русију током 16–17. века налазе се само ситни јатагански ножеви, али нема јатагана развијеног типа.⁹ Зашто је масовнија употреба, те самим тим и производња овог оружја наступила тек од друге половине 18. века, не може се са сигурношћу тврдити, мада руски истраживачи Аствацатурјан и Милер оправдано сматрају да је широка употреба јатагана заправо повезана с бесконачним побунама јаничара које су у то време започеле, због чега је припадницима јаничарских корпуса било потребно неко згодније, убојитије оружје за блиску борбу; оружје које

³ G. Yaşar, *Askeri Müze Yatağan Koleksiyonu*, İstanbul 2009, 20.

⁴ Исто.

⁵ Исто.

⁶ Од турског глагола *yatmak*, у значењу „лећи, лежати”.

⁷ Э.Г. Аствацатурјан, *Турецкое Оружие*, С. Петербург 2002, 134.

⁸ Исто, 134, 136.

⁹ У збирци Државног Историјског музеја у Москви, најстарији јатаган носи датум 1761/62. година.

ће стално имати уз себе.¹⁰ У мирнодопско време, јаничари су пушку и сабљу били дужни да предају у оружарнице, док су нож и пиштољ могли да наставе да носе као лично наоружање. На основу тога се може закључити и да је јатаган, као врста дугог ножа, спадао у дозвољено лично наоружање. У прилог овоме говори и чињеница да готово сви јатагани из тог периода садрже годину израде, име мајстора и име власника оружја, што значи да се оно израђивало по поруџбини, за одређену личност, као његово власништво. С друге стране, нису неосноване ни тврдње да је јатаган најпре израђиван као знамење части и статуса, а не као бојно оружје.¹¹ Јаничари су добијали одређену суму новца за куповину оружја којим би означили свој чин, па је могуће да је мода ношења јатагана наступила најпре из овог разлога, да би се тек са јаничарским побунама прешло на његову практичну употребу. У том смислу се може извршити и основна подела јатагана на борбене и украсне. Украсни јатагани су, уз свечану и богату одећу, имали улогу да с једне стране истакну мушкост и снагу, а с друге стране достојанство, углед и статус оних који су их носили. Такви јатагани су се носили за појасом, с дршком која је штрчала на десној страни, надохват десне руке, често у пару с још неким оружјем. Имали су свечану, парадну димензију, а с обзиром да нису коришћени за борбу, до данас су се најбоље и очували (Слика 2).

Након укидања јаничарског корпуса 1826. године, није престала и мода ношења јатагана, мада су јатагани из каснијег периода, када се прешло на њихову масовну производњу по истом шаблону, обично били лошијег квалитета и сиромашнији украсима. У златно доба израде јатагана, у њиховом настајању је учествовало више врста мајстора – бичакчије, кујунџије и др. и то у специјализованим мајсторским радионицама. Сматра се да су најквалитетнији и најлепши јатагани израђивани у престоници, али и на Балкану. Радионица је било у Призрену, Ужицу, Крушевцу, Скадру, Котору, Херцег Новом, Сарајеву... Као посебно цењени, били су јатагани израђени од стране мајстора из Фоче чиме је тај град постао један од најзначајнијих центара за производњу ове врсте оружја у царству.¹²

¹⁰ Э.Г. Аствацатурян, *Турецкое Оружие*, 136.

¹¹ G. Bubanja, *Jatagani u Crnoj Gori*, „Vijesti” od 30. avgusta 2012.

¹² Ђ. Петровић, *Прилоџ дајширању јатагана према месџу израде*, Весник Војног музеја ЈНА, св. 3, Београд 1956, 172.

Заступљеност и употреба на нашим просторима

Почев од 14. века, различита подручја Балканског полуострва су постепено потпадала под османску војну и административну власт претварајући се, на тај начин, у европски део Османског царства. Током наредних пет векова, делови Балкана и његовог становништва су, исто тако постепено, потпадали под мањи или већи културни утицај ове сасвим другачије, источњачке цивилизације, прихватајући, својевољно или не, бројне нове и до тада непознате обичаје. У зависности од бројних социо-културних и политичких фактора који су у датом тренутку владали на одређеном простору, прихватање нових обичаја се кретало од једноставнијих промена у кухињи или одећи до драматичних промена у вери, стварајући на тај начин нове и веће етничко-верске шароликости међу становништвом Балкана. Ипак, и поред све већег верско-културног јаза који се стварао, бројна обележја, нарочито материјалне културе, неминовно су улазила у готово све балканске домове постајући делом свакодневног живота његовог становништва. Различито оруђе, предмети из покућства, одећа, храна, или пак само називи за исте, чак иако нису били изворно турског порекла, преко Турака су стизали на ове просторе и прихватани у свакодневном животу. С друге стране, како су се постепено покоравали османској власти, балкански народи су се, почев од 19. века, постепено од ње и ослобађали. У том ослобађању које је отпочело са српским устанцима, значајну улогу је одиграло управо једно такво турско оруђе – чувени јатаган (Слика 3).

Распрострањеност јатагана код наших народа, нарочито у Србији и Црној Гори, доводи се пре свега у везу с недостатком сопственог оружја до којег се, у време буна и устанака, долазило махом отимањем од Турака. Пиштољи, пушке, сабље и друго оружје је на тај начин улазило у састав српског наоружања. Међу тим оружјем, јатаган је стекао толику популарност да се данас, у савременој турској литератури, могу срести тврдње о јатагану као српском националном оружју тј. оружју које је толико било популарно код Срба у 19. веку, да је добило национални статус.¹³ Иако на први поглед претеране, ако се загледа дубље у српску традицију, уметност или епску поезију у којој је јатаган чест мотив националног ослобођења у борби против Турака, долази се до закључка да овакве тврдње нису без основа. Примери су бројни. Од „Смрти Смаил-аге Ченгића” преко познате слике Паје

¹³ S. Tekeli, *Yatağan*, İlgı Dergisi, 61, İstanbul 1990, 17; G. Yaşar, *Askeri Müze Yatağan Koleksiyonu*, 25.

Јовановића „Час мачевања”, јатаган је код нашег света прихваћен не само као борбено оружје, већ је стекао широку употребну вредност.

Као и код Турака, јатаган је и код наших људи често ношен искључиво као украс и представљао је део богато украшене народне ношње. Уз одећу полуоријенталног карактера са елементима српске народне ношње, уз фес, зубун до струка или доламу, прслук са златовезом и широко набраним чакширама-турлијама, имућни Срби, као и други угледни људи, носили су за појасом и богато украшене јатагане.¹⁴ У Црној Гори је, уз раскошне јатагане, ношено и друго оружје: дуга пушка – џефердар или арнаутка, док су војсковође и други угледни Срби, уз јатаган, најчешће носили и кубуре заденуте за широки појас – тромболос¹⁵ (Слика 4).

Оно што је нарочито занимљиво је чињеница да је јатаган имао значајну употребну вредност и у народној медицини. Приписиване су му велике исцелитељске моћи. Примера ради, болесник је ради оздрављења пио воду у којој је претходно био опран јатаган. Та вода се називала „уплавна вода”, а служила је и за лечење страха.¹⁶ Ову воду су пиле и породице како би им се олакшале порођајне муке. Нејакој и болешљивој деци се јатаган стављао у креветац како би деца ојачала док су рањеним јунацима ране повијане дугим марамама – јаглуцима којима је јатаган био обрисан, и на којима су били извезени ситни јатагани. Такође, веровало се и да јатаган стављен под главу покојника, или забоден изнад главе мртваца, спречава да се овај претвори у вампира.¹⁷

Јатаган се употребљавао и у народним играма. Примера ради, на Ђурђевдан и на летњег Светог Николу, у околини Алексинца су девојке при обредној игри „краљице” носиле јатагане без навлака. Такође, познато је да Албанци у свом „борбеном плесу” употребљавају јатагане итд.¹⁸

Изглед и карактеристике јатагана

Када су у питању изглед и основне карактеристике јатагана које га чине оригиналном врстом оружја, потребно је нагласити да јатаган

¹⁴ Ђ. Ђорђевић, С. Рајковић, *Историјски и етнолошки аспекти јатагана*, Лесковачки зборник, XXXVIII, Лесковац 1998, 135.

¹⁵ Исто.

¹⁶ Исто.

¹⁷ G. Vujanja, *Јатагани у Црној Гори*.

¹⁸ Ђ. Ђорђевић, С. Рајковић, *Историјски и етнолошки аспекти јатагана*, 135.

припада групи ножева и представља сечно-бодно оружје. Састоји се из три основна дела: сечива, рукохвата и корица.

а) Сечиво. Као врста дугог ножа, јатаган поседује сечиво (тур. *namlu*) које је, за разлику од сабље или мача, оштро само са своје доње стране. Леђа сечива (тур. *namlu sýrtý*) су тупа, обично дебља код дршке, да би се према врху оштрице сужавала, што, како се сматра, повећава снагу ударца. Мада сечиво јатагана може бити и равно, са тек благо извијеним врхом, већина јатагана поседује конкавни тј. издубљени облик сечива, или још прецизније, има сечиво с двоструком кривином. То значи да га у првој трећини дужине карактерише благи конкавни лук који постепено прелази у конвексни, са приметним проширењем сечива у његовој другој половини, да би се у последњој трећини сечиво благо повијало на горе према тупој страни тј. леђима оштрице (Слика 5). Највећу оштрину и снагу ударца јатаган има управо на прелазу из издубљеног у испупчени лук. Сечиво јатагана може више или мање повијено или равно, у зависности од тога која употребна намена треба више да му се истакне – сечење или пробадање.

Без обзира на закривљеност, саставни део сечива свих борбених јатагана чинили су тзв. олуци за крв (тур. *kan oluklarý*) који су, заправо, имали троструку намену. Како им и сам назив говори, првенствено су служили за одвод крви са самог сечива, међутим, поред тога, ови олуци су доприносили и лакоћи и бољој ергономији самог ножа. С обзиром да им је улога била искључиво практичне природе, украсни јатагани их нису поседовали.

Сам материјал од кога су се сечива израђивана био је ковани челик. Сечива су обично тежила 2–3 кг и била дугачка 50–100 цм. Израђивана су ковањем тј. обликовањем метала у врућем стању до добијања жељене форме, а каткад и дамасцирањем тј. спајањем више челика различите тврдоће до добијања компактне масе, након чега би се на сечиву указивале разливене линије зване „дамаст”. Ова врста обраде метала која потиче из Дамаска у Сирији била је веома цењена јер је давала сечива изузетне тврдоће и еластичности. У оба случаја, квалитет, издржљивост и оштрина сечива су се постизали техником „додавања воде” (тур. *su verme*), што се заправо сматрало и најзначајнијим и најосетљивијим делом поступка израде сечива. Уколико би се челику додало премало воде, сечиво би почело да се криви а уколико би се додало превише воде, сечиво би постајало крто и ломило би се. Због тога је процес додавања воде био изузетно значајан и посвећивала му се велика пажња. У једном извору наилазимо на интересантан рецепт за добијање овакве течности који један мајстор шаље, очито, свом пријатељу:

„Брате мој, шаљем ти рецепт за течност за израду копља, сабље или ножа по коме се некада припремало и који се попут највећег блага чувао. Данас га више нити један мајстор не познаје. Ја бих га такође тајио, али нисам могао остати глув на твоје молбе, те ти га овом приликом откривам. Како би течност направио, измешај доле побројане састојке и остави их у посуди да уврију на сунцу четрдесет дана. Након тога, посуду стави на ватру, и као кад куваш ракију, сакупљај течност кап по кап. Од тако добијене течности једну оку на по једно сечиво посипај, биће довољно. Једна њена ока, хиљаду ти златника вреди а сечиво овако израђено на парампарчад ти оклопе разбија. Ево рецепта:

1 ока калцијум-оксида (живи креч)
 ½ оке пепела дрвета храста
 ½ оке соде бикарбоне
 ½ оке бакар-сулфата (плави камен)
 ½ оке арсеник-сулфата
 1 ока белог лука
 2 оке сока од ротквица
 1 ока катрана”
 (Kemankeş Mustafa Ağa Okname)¹⁹

Иначе је техника додавања воде тј. течности у Османском царству била доведена до савршенства због чега су турска сечива сматрана једним од најбољих и најквалитетнијих у то доба.

б) Рукохват. Други део јатагана је његов рукохват, односно дршка или кабза (тур. *kabza*). Рукохват се састоји од две коштане, дрвене или металне облоге које су се лепљењем или закивањем постављале на тзв. реп сечива (тур. *pamlu kuğuğu*), облажући га тако да реп остане унутра. На основу боје и материјала од којих се рукохват израђивао, код нас се врши и основна подела јатагана на тзв. црнокорце или црносапце, белокорце тј. белосапце и јатагане с металном дршком. Јатагани са светлом дршком која се најчешће израђивала од слонове кости или кости од говеђе цеванице, називају се белокорцима и спадају у квалитетније, цењеније јатагане. Црнокорци су, с друге стране, имали дршку од рога или дрвета тамне боје и били су по правилу слабијег квалитета.²⁰ Трећу групу чине јатагани чији се рукохват израђивао од метала, најчешће сребра, и такви јатагани су најчешће били раскошни и богато украшени.

¹⁹ Цитирано према: G. Yaşar, *Askeri Müze Yatağan Koleksiyonu*, 30–31. (прев. аут)

²⁰ Неретко се ипак дешавало да су рукохвати од дрвета накнадно постављани при поправци или репарацији ножа, тако да нису оригинално припадали одређеном сечиву.

Који год да је материјал употребљаван за израду, руковат се завршавао карактеристичним „ушима“ које личе на лептирова крила; карактеристика која се не среће ни код једног другог оружја овог типа (Слика 6). Управо су уши јатагана (тур. *kabza kulađı*) оно што га разликује и чини оригиналном врстом оружја. Поузданог објашњења за овај облик дршке нема. Поједини истраживачи сматрају да су уши инспирисане обликом лисне кости неке крупне животиње, што је вероватно имало симболичко значење,²¹ мада су то само претпоставке. У сваком случају, уши су биле врло практичне, олакшавале су вађење ножа из корица, вађење ножа након пробадања, а временом су добиле још једну интересантну намену која је нарочито била популарна на нашем поднебљу у 19. веку. Наиме, проширење, тзв. седло између ушију је, током битке, служило као ослонац, сталак за пушку танчицу. Сечиво јатагана би се заболо у земљу, цев пушке би се углавила у његово седло, те је тиме пушка добијала на већој прецизности.

Осим ушију, руковат јатагана чине и хашрма (тур. *kabza zihı*), паразвана (тур. *kabza yolu*) и прстен (тур. *bilezik*). Метални прстен је служио да причврсти дршку за сечиво. На њега се, преко руковата, настављала метална трака – хашрма која је служила за спајање коштаних, дрвених или металних облога дршке. Хашрма је заправо представљала спојницу која је обавијала руковат јатагана од прстена, преко горњег седла на ушима, завршавајући се поново на прстену. Паразвана је листолики продужетак на сечиву који, уз помоћ прстена, спаја сечиво и дршку. Хашрма, прстен и паразвана израђивани су од гвожђа, сребра или бакра и били су украшавани разним кујунџијским техникама, рељефним флоралним или геометријским мотивима, златном и сребрном инкрустацијом, орнаментиком, розетама са уметнутим полудрагим или драгим камењем, коралима итд. (Слика 7). Богата орнаментика је нарочито важила за делове израђене од бакра или сребра. Украс на хашрми и прстену одговарао је украсу на паразвани а иста декоративна композиција се понекада настављала и дуж леђа сечива.

ц) Корице. Саставни део јатагана чине и његове корице, односно канија (тур. *kın*). Иако првенствено заштитне функције (штитиле су не само нож од оштећења, већ и власника од случајне повреде), умеле су такође да буду богато украшене. Израђиване су од дрвета, како се сечиво унутар њих не би оштетило, а потом је дрвена облога пресвлагана кожом, штофом (кадифа, сомот) или металом, тј. комбинацијом ових материјала, што је био и најчешћи случај. Метални делови корица су често украшавани биљном орнаментиком у рококо

²¹ Э.Г. Аствацатурян, *Турецкое Оружие*, 134.

стилу: букети цвећа, рогови, шкољке; западноевропски мотиви који су у турску моду ушли од друге половине 18. века; међутим, чести су и рељефни прикази бродова, цамија или сараја и то на облогама комплетно израђеним од сребра или бакра. Кожне облоге корица су најчешће биле у тамно браон или црној боји а штофане у црвеној, бордо, зеленој или плавој, проштепане златним или сребрним нитима.²²

На месту где сечиво улази у канију, обично се стављао метални обруч звани „уста корице“ (тур. *kın ağzı/ kın başı*) који је служио за причвршћивање унутрашњих дрвених плоча, док је на врху најчешће стајао продужетак, наставак металног дела корице, изливен од сребра или бакра у облику стилизоване рибље главе са крљуштима (Слика 8).

Натписи, симболи и технике украшавања

Човек је још од памтивека имао потребу да предметима даје естетску форму. На обликовање, улепшавање и украшавање се утолико више полагало, уколико су предмети били доступнији туђим погледима и оценама. Не треба, при томе, занемарити ни жељу појединца да уз помоћ одеће, обуће или различитих украсних предмета подражава тренутну моду као одраз личног задовољства, али и статуса. Таквој моди је, кроз историју, подлегало и различито оружје које је, на тај начин, осим основне намене, добијало и улогу тзв. „модног детаља“. Осим тога, различитим натписима, као готово неизоставном детаљу на бројним примерцима оружја, настојало се да се остави траг о времену, власнику али и мајстору који је неки леп примерак оружја израдио. Јер, многи примерци су заиста представљали права мала уметничка дела чија се израда с поносом истицала.

Јатагани спадају у оружје изузетно богато украсима, натписима и различитим симболима. То не треба да чуди с обзиром да су спадали у оружје за личну употребу и ношење, те су се као приватно власништво израђивали по поруџбини, према жељама и статусу наручиоца. Мада се неретко сусрећу јатагани равних сечива без икаквих натписа и украса (најчешће припадају каснијем периоду), на већини јатаганских оштрица, дршки или корица се налазе бројни украси у виду испреплетаних геометријских облика попут ромба, круга, сунца, полумесеца, звезда, спиралних навоја, розета, у комбинацији с флоралним мотивима попут љубичица, лала, зумбула, детелине, пупољака и сл. Ови мотиви, заједно са симболима и натписима, израђивали су се најчешће од злата или сребра и утискивали у оружје преваходно техникама инкрустације и гравирања, тј. уметања златних

²² G. Yaşar, *Askeri Müze Yatağan Koleksiyonu*, 33.

или сребрних листића, жица или праха у претходно припремљене калупе на сечиву. Што се симбола и натписа на јатаганима тиче, они су на арапском, османском турском, и понекад персијском језику.²³ Основни натпис представља име власника, име мајстора и годину израде оружја. Име мајстора је увек у форми:

Amel-i [име мајстора] – у значењу „Израдио [тај и тај]”

а име власника у форми:

Sahib-i [име власника], у значењу „Власник [тај и тај]”.

Име власника, мајстора и година израде су исписани слободним стилем и понекад стоје самостално, понекад уоквирени кругом или картушом. Име власника је често уоквирено стилизованом сузом изведеном од завршног слова речи „Sahib”. (Слика 10) Потом следе различите молитве за власника, похвале, изреке, поруке, цитати из Курана, различити симболи, цртежи итд. Овде заправо, осим модне, долази до изражаја и апотропејска улога јатагана у којој су украси, симболи, драго камење и натписи имали улогу амајлије тј. штитили су од урока, несреће, непријатеља и пружали снагу, успех и здравље власнику. Отуда на јатаганима велики број симбола и различитих натписа, мада је упадљиво да и поред богатства натписа у смислу њихове бројности, ретко се, за разлику од сабљи, срећу истакнутији, уметнички калиграфски примери. Натписи су углавном простије форме и слободног стила, због чега често делују немарно написани. Неретко се налазе уоквирени картушама, нарочито када је у питању дистих (Слика 11). Натписи на јатаганима се понављају, а неки од најчешћих су:

1. 'Innā fataḥnā laka fathān mmubīnan
انا فتحنا لك فتحا مبينا
Заиста, ми ћемо ти дати сигурну победу (48:1)
2. Nasru mmin'al-llah wa fathu qarīb wa baššir'il-mu'minin
نصر من الله و فتح قريب و بشر المومنين
...Алахову помоћ и скору победу! Зато обрадуј радосном вешћу вернике! (61:13)
3. Yā hāfiyya'l-altāf nağğinā mimmā naḥāf
يا خفي الالطاف نجنا مما نخاف
О Боже чија је милост скривена, ослободи нас од страха!

²³ Постоје и примерци на локалним језицима, мада су изузетно ретки. Један такав примерак јатагана се налази у колекцији Историјског музеја Србије и носи на себи латинични натпис места израде. (Слика 9).

3. Lā fatā 'illā 'Alī lā sayfa 'illā dū'l-fiqār
لا فتى الا على لا سيف الا ذوالفقار
Нема јунака до Алија ни сабље до Зулфикара.
4. Yā 'Al-llah / Yā Muḥammad / Tawakkaltu 'alā-'llahi
يا الله يا محمد توكلت على الله
О Боже! О Мухамеде! Ја се уздам у Алаха (11:56)
5. Yamliḥā Maḳṭalinā Mitlīnā Marnūš Dabarnūš Šādanūš
Kafšaṭaṭayūš Kitmīr
يملحنا مکتلنا مثلينا مرنوش دبرنوش شانوش کفشططويوش قتمير
Јамлиха, Максалина, Мислина, Марнуш, Дабарнуш, Шаза-
нуш, Кафшатаџуш, Китмир
(Дружина из пећине; ар. فكلنا باحصا 'Aṣḥābu'l-kahf)
6. Bu bıçak darbesinden cümle düşman tarumar
İntikam alır adüvden sanki misl-i zülfikar
بو بچاق دريسندن جمله دشمنان ترومار
انتقاو الور عدودن سانكى مثل ذوالفقار
Од удара овог ножа душмани се сви се разбеже, он се свети
непријатељима попут Зулфикара
7. Bıçak elde gerek dilde sübhan.
بچاق الده كرك دلده سبحان
У руци је потребан нож, на уснама слава Богу.

Један од најчешћих мотива на јатаганима, што у виду сликовног симбола, што у виду натписа јесте „Зулфикар”. Зулфикар је име сабље која је припадала четвртом халифи и зету пророка Мухамеда Алију. Према предању, пророк је Алију поклонио сабљу у бици код Ухуда изјавивши „Нема јунака до Алија ни сабље до Зулфикара”. С обзиром на познате блиске везе јаничара с бекташијским дервишким редом,²⁴ јасна је и симболика Алијеве сабље на јаничарском оружју.

²⁴ Дервишки ред бекташија је формиран крајем 15. и почетком 16. века на бази хетеродоксије туркменских номада који су у себи носили елементе традиционалне, племенске културе. Бекташије су биле под јаким утицајем древних турских веровања, пре свега шаманизма, али и манихејства, зороастризма, будизма, хришћанства, као и хуруфија, кизилбаша и других екстремних исламских покрета. Пропагирани су идеју о тројству „Бог, Мухамед, Али” а слављење Алија их везује за шиизам, чиме се сврставају у алевите. За своје присталице су имали широке друштвене слојеве укључујући и званичну султанску војску, јаничаре с којима су бекташије биле у тесној вези све до укидања 1826. године. (Опширније погледати: Ј. Шалић, *Крајшак осврћ на исламски мистицизам и њојаву дервишких редова код нас*, Исламобалканика, бр. 1, Београд 2010, 67–69).

Зулфикар се појављује у натписима, али и као уклесани симбол на јатаганима.

Други чест мотив у виду натписа представљају тзв. „Људи пећине” или „Дружина из пећине” тј. „Седам спавача из Ефеса” по хришћанском предању, који су се, бежећи од прогона хришћана за време римског цара Деција (249–251) склонили у пећину и пробудили након 300 година, за време цара Теодосија II (408–450). Легенда о седам спавача из Ефеса се већ у 5. веку проширила у Малој Азији и у Сирији, а од 6. века и на западу. Нарочито је била популарна у време крсташких похода. Ова легенда је описана и у Курану, у сури Пећина. У тој верзији је са седморицом младића и њихов пас Китмир с којим су се склонили у пећину како би заштитили своју веру у јединог Бога. Алах их је све успавао на 309 (лунарних) година који су се њима учинили као дан или део дана. У Курану се њихова имена не помињу, мада их у различитим облицима и верзијама ове легенде срећемо код различитих арапских писаца. Ипак, само код Замахшарија²⁵ су наведена у горе приказаном облику, што је уједно и једини облик њихових имена који се среће на јатаганима и другом турском оружју XVIII и XIX века.²⁶

Трећи, сликовни мотив веома заступљен на јатаганима и другом турском оружју, али и у грађевинарству – на зградама, кулама и другим објектима исламске архитектуре – јесте Сулејманов печат или Соломонов знак, шестокрака звезда састављена од два међусобно укрштена троугла. Иако данас најпознатији као симбол јудаизма, заправо представља један од најраширенијих религијских и алхемијских симбола који означава равнотежу, хармонију, небо и земљу, ватру и воду, мушкарца и жену, духовни и материјални свет итд. У предањима се најчешће везује се за прстен печатњак краља Соломона који му је послат од Бога (Слика 12).

Јатаган данас припада музеолошкој категорији предмета и може се видети у бројним музејским,²⁷ или неким приватним колекцијама, од Балкана до Блиског истока. Велики број сачуваних јатагана пред-

²⁵ Махмуд аз-Замахшари (1074–1143), средњовековни персијски учењак и мислилац и велики ауторитет за арапски језик и исламску теологију.

²⁶ Э.Г. Аствацатурян, *Турецкое Оружие*, 138.

²⁷ Историјски музеј Србије поседује завидну колекцију јатагана и другог оружја оријенталног порекла. На већини приложених фотографија се налазе јатагани управо из ове колекције на чему се захваљујемо Историјском музеју Србије и његовим сарадницима. Више о овој колекцији, изгледу и натписима на оружју погледаги у: Б. Љубојевић, Б. Богдановић, *Оружје и војна ойрема: кайшалоі збирке Историјској музеја Србије*, превод натписа с арапског и османског турског језика Јована Шаљић, Београд 2011, 1–246.

ставља права ремек дела израде и украшавања хладног оружја, те самим тим и један од наупечатљивијих симбола османске материјалне културе на свим подручјима које је османска цивилизација, током свог дугог постојања, захватала. Међу балканским народима је био веома заступљен и као оружје и као украс, накит, амајлија, а осим у бројним музејским колекцијама, у свести нашег народа се задржао и кроз епску поезију као непролазан симбол „турскога вакта”.

Сл. 1. *Јајшаан Сулејмана Величанственог*, Топ Капи музеј, Истанбул.

Сл. 2. *Мустафа Кемал-паша Ајашурк* 11. маја 1914. на дипломатском балу одржаном у Софији. За појасом носи бојашо украшен *јајшаан*. (извор: G. Yaşar, *Askeri Müze Yatağan Koleksiyonu*, Istanbul 2009)

Сл. 3. Српски јунак Танаско Рајић брани од Турака шойове на Љубићу 1815. У левој руци држи кубуру, у десној сабљу, за њојасом јашаїан.

Сл. 4. Портрет Јована Обреновића (рад Уроша Кнежевића). Јагаган у комбинацији са сабљом и паром кубура уметнут у тромболос.

Сл. 5. Борбени јашаџан белосајац с шийичним обликом сечива.
Историјски музеј Србије.

Сл. 6. Пример јашаџана с бојаџо украшеном сребрном гршком.
Историјски музеј Србије.

Сл. 7. Хаџрма, ѡрсџен и ѡпаразвана на борбеном јашаџану црносајцу.
Историјски музеј Србије.

Сл. 8. Бојаџо украшена канија Карађорђевој јашаџана.
Историјски музеј Србије.

Сл. 9. Јашаїан с лайиничним наїїисом „Sarajevo 1879”.
Историјски музеј Србије.

Сл. 10. Пример наїїиса. Историјски музеј Србије.

Сл. 11. Пример наїїиса у карџуши. Историјски музеј Србије.

Слика 12. Сулејманов/Соломонов њечай на јашаїану белосаїцу.
Историјски музеј Србије.

SYMBOLS OF THE OTTOMAN TIME: YATAGHAN

Summary

The Ottoman Empire was one of the largest empires created by a mankind during turbulent history. It stretched over three religiously and culturally different continents gathering many nations under its turban into one, authentic civilization that has been developing for more than six centuries. Although the Ottoman civilization was imposed militarily, politically and administratively to the majority of those nations, it had contained elements of the material culture which were, as the time was passing, more or less accepted, adapted, locally shaped and painted in order to have been kept eventually in the nutrition, clothing, objects and tools, housing and architecture as lasting symbols and the reminders of a period and a culture. When mentioning the name of the Ottoman Empire, several images would appear in front of our eyes, and one of them would certainly be of a curved, short sword or a long knife, usually decorated with rich oriental ornamentation, gilding or precious stones, known as – yataghan. This type of blade was used in the Ottoman Empire for more than three centuries, from the mid-16th to the end of the 19th century, in practically unchanged shape, and has become its dominant material symbol spread among the nations under the Ottoman influence. Jataghan was very common among the Balkan peoples not only as a weapon but also as a decoration, jewellery, an amulet and was also used in a folk medicine. It was made in numerous workshops in Prizren, Krusevac, Uzice, Shkodra, Kotor, Herceh Novi and particularly known were those made in Sarajevo and Focha. Except in numerous museum collections jataghan stayed in the consciousness of our people also through epic poetry as an eternal symbol of "the Turkish times".

Key words: The Ottoman Empire, Weapons, Yataghan, Symbol.